FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-10

UO'K: 37.091.64:004.9

NAVIGATSIYA VOSITALARI VA ULARNING TIL ELEMENTLARI: O'QUV MATNI VA RAQAMLI RESURSLARDA YO'NALISH BERISH MASALALARI

Aliboyeva Nilufar

QDU, Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Annotatsiya. Maqolada navigatsiya vositalarining mohiyati, turlari va ularning til elementlari tahlil qilingan. Mundarija, sarlavha, indeks, giperhavola, menyu va tugma matnlarining lingvistik xususiyatlari, o'quv materiali va raqamli ta'lim resurslarida foydalanuvchini yo'naltirishdagi roli yoritilgan. Navigatsiya matnlarini yaratish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: navigatsiya, mundarija, sarlavha, giperhavola, menyu, til elementi, interfeys, raqamli ta'lim resursi.

Аннотация. *В статье рассматриваются навигационные средства и их языковые элементы в учебных текстах и цифровых образовательных ресурсах: оглавление, заголовки, гиперссылки, меню, подписи кнопок.* ***Ключевые слова:*** *навигация, оглавление, заголовок, гиперссылка, меню, языковой элемент.*

Abstract. *The article examines navigation tools and their linguistic elements in learning texts and digital educational resources: contents, headings, hyperlinks, menus and button labels.* ***Keywords:*** *navigation, table of contents, heading, hyperlink, menu, language element.*

Kirish

Axborot muhiti kengayib borgan sari foydalanuvchining kerakli ma'lumotni tez va to'g'ri topishi muhim masalaga aylanmoqda. Bosma darslikda ham, elektron darslik, o'quv platforma yoki veb-saytda ham o'quvchi matn ichida yo'nalish olishi, ya'ni qayerda turganini, qayerga borishi mumkinligini va nima qilishi kerakligini anglashi lozim. Bu vazifani navigatsiya vositalari bajaradi.

Navigatsiya vositalari faqat texnik yoki dizayn elementi emas. Ularning aksariyati til birliklaridan, ya'ni so'z, so'z birikmasi va qisqa gaplardan tashkil topadi. Sarlavhaning mazmuni, tugmadagi so'zning aniqligi, havola matnining tushunarliligi o'quvchining faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu bois maqolaning maqsadi

navigatsiya vositalarining turlarini sanash, ularning til elementlarini tahlil qilish va o‘quv resurslarida samarali qo‘llash yo‘llarini ko‘rsatishdan iborat.

Asosiy qism

Navigatsiya vositalarining mohiyati va turlari. Navigatsiya deganda foydalanuvchining axborot makonida yo‘nalish olishiga yordam beradigan vositalar tizimi tushuniladi. Veb-interfeyslarni o‘rganuvchi J. Nilsen navigatsiya foydalanuvchiga uch savolga javob berishi kerakligini ta’kidlaydi: men qayerdaman, qayerga borishim mumkin va u yerda nima bor [3]. Ta’lim sohasida navigatsiya vositalari ikki guruhga bo‘linadi. Birinchisi, matn ichidagi (ichki) vositalar: mundarija, sarlavha va sarlavhachalar, abzas va bo‘limlarning raqamlanishi, indeks, izoh va eslatmalar, sahifa raqami. Ikkinchisi, raqamli muhitga xos vositalar: bosh menyu, yon panel, "non uvoqlari" (joylashuv yo‘li), giperhavola, tugma, qidiruv satri, progress ko‘rsatkichi.

Sarlavha va mundarija. Sarlavha navigatsiyaning eng asosiy til elementi hisoblanadi. U matnning keyingi qismi nima haqida ekanini oldindan bildiradi va uni kengaytirilgan o‘qishsiz ham saralash imkonini beradi. Yaxshi sarlavha qisqa, mazmunan aniq va o‘z bo‘limi tarkibiga mos bo‘ladi. Mavhum yoki juda umumiy sarlavhalar ("Umumiy ma’lumot", "Boshqa masalalar") o‘quvchiga yo‘nalish bermaydi. Mundarija esa sarlavhalarning ierarxik majmuasidir: bob, bo‘lim va band nomlari bir mantiqiy tizimda joylashadi. Elektron hujjatlarda mundarija bir vaqtning o‘zida giperhavola vazifasini ham bajaradi va bir bosishda kerakli joyga o‘tish imkonini beradi. Sarlavhalar sintaktik jihatdan bir xil tuzilishda bo‘lishi (barchasi ot yoki barchasi so‘z birikmasi shaklida) ham ierarxiyani tushunishni osonlashtiradi.

Giperhavola va uning til elementlari. Giperhavolaning ko‘rinadigan qismi ankor matn deb ataladi. Ankor matn havola ortida nima borligini oldindan aytishi kerak. "Bu yerni bosing" kabi ma’nosiz ifoda o‘rniga "2026-yilgi o‘quv dasturi (PDF)" yoki "Mustaqil ish topshiriqlari" kabi aniq nom afzal. Bunday yondashuv, ayniqsa, ekran o‘qish dasturlaridan foydalanuvchi ko‘rish imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun muhim, chunki ular havolalar ro‘yxatini alohida eshitadi. Ankor matn qisqa, mazmunan to‘liq va kontekstdan uzilganda ham tushunarli bo‘lishi talab etiladi [2].

Menyu va tugma matnlari. Interfeys elementlaridagi yozuvlar mikromatn deb yuritiladi. Menyu bandlari odatda ot yoki ot birikmasi ("Darslar", "Topshiriqlar", "Natijalar"), tugmalar esa harakatni bildiruvchi fe’l yoki harakat nomi ("Boshlash", "Yuborish", "Keyingi") shaklida beriladi. Bir platformada bir xil harakat bir xil so‘z

bilan atalishi shart: bir joyda "Chiqish", boshqa joyda "Yopish", yana boshqa joyda "Tugatish" deb yozish foydalanuvchini adashtiradi. Shuningdek, matn tilining o‘quvchi uchun tanish bo‘lishi, murakkab terminlar va keraksiz xorijiy so‘zlardan qochish tavsiya etiladi. O‘zbek tilidagi interfeyslarda "Login", "Submit", "Back" kabi so‘zlar o‘rniga "Kirish", "Yuborish", "Orqaga" kabi milliy muqobillardan foydalanish til me’yoriga ham mos keladi.

Belgi va piktogrammalar. Navigatsiyada matn bilan birga grafik belgilar (uy, strelka, lupa, uch chiziqli menyu belgisi) keng qo‘llanadi. Ular tilsiz tushuniladigan bo‘lishi mumkin, ammo har bir belgi hammaga bir xil ma’no anglatavermaydi. Shu sababli muhim vazifali belgiga qisqa so‘zli izoh qo‘shilishi (belgi + matn) tavsiya etiladi [1; 4]. Bu yerda til elementi va vizual element bir-birini to‘ldiradi: belgi e’tiborni tortadi, so‘z esa ma’noni aniqlashtiradi.

Asosiy navigatsiya vositalari va ularning til elementlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Navigatsiya vositalari va til elementlari

Navigatsiya vositasi	**Til elementlari**	**Vazifasi**
Mundarija, indeks	Sarlavha, bo‘lim nomi, sahifa raqami	Matn tuzilmasini ko‘rsatish, kerakli joyni topish
Giperhavola	Qisqa ankor matn, "batafsil", "keyingi bet"	Boshqa bo‘lim yoki manbaga o‘tish
Menyu, tugma	Fe’l va ot shakllari: "Boshlash", "Orqaga", "Qidiruv"	Harakatni tanlash, amalni bajarish
Piktogramma, strelka	Belgi va qisqa izoh	Yo‘nalish va holatni ko‘rsatish

Navigatsiya matnlariga qo‘yiladigan talablar. Tadqiqotlar va amaliyot navigatsiya matnlari uchun bir qator umumiy talablarni ko‘rsatadi. Birinchidan, aniqlik: har bir nom o‘z mazmuniga mos kelishi kerak. Ikkinchidan, qisqalik: sarlavha va tugma matni iloji boricha kam so‘zdan iborat bo‘lishi lozim. Uchinchidan, izchillik: bir xil elementlar butun resurs davomida bir xil shaklda va bir xil joyda ifodalanadi.

To‘rtinchidan, tushunarlilik: o‘quvchining yoshi va tayyorgarlik darajasiga mos so‘zlar tanlanadi. Beshinchidan, qulaylik: foydalanuvchi istalgan sahifadan bosh sahifaga yoki mundarijaga qaytishi mumkin bo‘lishi kerak. Bu talablar, shuningdek, an’anaviy bosma darsliklarga ham tegishli, chunki u yerda ham sarlavhalar va havolalarni to‘g‘ri tuzish o‘qishni yengillashtiradi.

Amaliy misol. Oliy ta’lim muassasasida elektron o‘quv kursi yaratilganda bosh sahifada "Kurs haqida", "Ma’ruzalar", "Amaliy mashg‘ulotlar", "Nazorat", "Natijalar" kabi besh bandli menyu berilishi mumkin. Har bir bo‘lim ichida mavzu nomlari raqamlanadi, sahifa tepasida joylashuv yo‘li ("Ma’ruzalar > 3-mavzu") ko‘rsatiladi, pastda esa "Oldingi mavzu" va "Keyingi mavzu" tugmalari joylashadi. Talaba shu sodda tizim yordamida qayerda ekanini, nimani tugatganini va keyingi qadamni darhol anglaydi. Aksincha, bo‘limlar har xil nomlansa, tugmalar turlicha yozilsa, talaba yo‘nalishni yo‘qotadi va o‘quv vaqtining bir qismi qidirishga sarflanadi.

Uchraydigan kamchiliklar. Amaliyotda ko‘p uchraydigan holatlar: sarlavhalarning ma’nosiz yoki uzun bo‘lishi, havola matnining "shu yerda", "bosing" kabi umumiy so‘zlar bilan chegaralanishi, bir vositaning turli joylarda turlicha nomlanishi, imloviy va uslubiy xatolar, ortiqcha menyu bandlari. Bu kamchiliklar o‘quvchining e’tiborini chalg‘itadi va resursga ishonchni pasaytiradi. Ularni bartaraf etish uchun matnlarni nashrdan oldin bir necha foydalanuvchi bilan sinab ko‘rish va fikr-mulohazalarni inobatga olish maqsadga muvofiq.

Bosma va elektron muhitdagi farqlar. Bosma darslikda navigatsiya asosan sahifa raqami, mundarija, indeks va ichki ko‘rsatmalar ("3-bobga qarang") orqali amalga oshadi. O‘quvchi sahifani varaqlab, matnning umumiy tuzilishini birdaniga ko‘ra oladi. Elektron muhitda esa ekran hajmi cheklangan, shu bois foydalanuvchi matnning faqat bir qismini ko‘radi va joylashuvini yo‘qotish xavfi yuqori bo‘ladi. Shuning uchun elektron resurslarda navigatsiya vositalari doimiy ko‘rinib turishi, joriy bo‘lim alohida ajratilishi va o‘tilgan qismlar belgilanishi kerak. Mobil qurilmalarda tugma va havolalar matni ayniqsa qisqa bo‘lishi talab etiladi, chunki ekranda ortiqcha matn uchun joy yo‘q.

O‘qituvchi uchun tavsiyalar. O‘qituvchi o‘quv materiali tayyorlashda navigatsiya masalasiga alohida e’tibor berishi lozim. Avvalo, hujjatda sarlavha uslublaridan (1-, 2-, 3-daraja) to‘g‘ri foydalanish orqali mundarijani avtomatik shakllantirish mumkin. Taqdimot va tarqatma materiallarda har bir slayd yoki bo‘lim o‘z nomiga ega bo‘lishi, mavzular ketma-ketligi esa rejada oldindan ko‘rsatilishi kerak. Onlayn platformada topshiriq va resurslarga havolalar mazmunli nom bilan berilib,

o‘quvchi qayerga o‘tishini oldindan bilishi ta’minlanadi. Shuningdek, o‘quvchilarning o‘zlariga ham o‘z loyiha va taqdimotlarida navigatsiya elementlarini to‘g‘ri tuzishni o‘rgatish ularning axborot savodxonligini oshiradi.

Xulosa

Navigatsiya vositalari o‘quv matni va raqamli resurslarda foydalanuvchiga yo‘nalish beruvchi muhim tizim bo‘lib, ularning samaradorligi til elementlarining sifatiga bog‘liq. Aniq sarlavha, mazmunli ankor matn, izchil menyu va tugma yozuvlari, belgilar bilan uyg‘unlashgan izohlar o‘quvchining vaqtini tejaydi, o‘zlashtirishni yengillashtiradi va resursdan foydalanish qulayligini oshiradi. Kelgusida o‘zbek tilidagi raqamli ta’lim resurslari uchun navigatsiya matnlarining yagona terminologik va uslubiy me’yorlarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Krug S. Don’t Make Me Think: A Common Sense Approach to Web Usability. 3rd ed. – Berkeley: New Riders, 2014. – 216 p.

2. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1. – W3C Recommendation, 2018. – https://www.w3.org/TR/WCAG21/

3. Nielsen J. Usability Engineering. – San Francisco: Morgan Kaufmann, 1993. – 362 p.

4. Norman D. The Design of Everyday Things. Revised ed. – New York: Basic Books, 2013. – 368 p.